

Journal of Drought and Climate Change Research (JDCR)

Winter 2025, Vol. 3, Spatial Issue, pp 119-136

doi [10.22077/jdcr.2024.8306.1080](https://doi.org/10.22077/jdcr.2024.8306.1080)

Examining Specific Social and Spiritual Factors of Drought in Light of the Quran and Narrations

Mohammad Akbari^{1,*}

1. Assistant, University of Qur'anic Sciences and Education, Qom, Iran.

*Corresponding Author: akbari@quran.ac.ir

Keywords:

Drought, Spiritual factors, Enjoining good and forbidding wrong, Unjust judgment, Indifference to the leadership.

Introduction

Since the beginning of creation, God Almighty has established a relationship between blessings and calamities with the actions of servants, based on God's wise law. One of these natural disasters is the phenomenon of drought, which, according to the Imams of Immaculate Imams (AS), is related to the performance of individuals, people, and rulers. The most important drought mentioned in verses and traditions before Islam is the drought in Egypt, which was managed by Prophet Yusuf (pbuh). The Holy Quran and the traditions of the Imams (AS) are the best sources for introducing these laws and the connection between actions and rain, and preventing drought. By reflecting on its factors in the Holy Quran and traditions, it can be said that the factors of drought are not limited to natural factors, but from the perspective of the Holy Quran and traditions, they are spiritual factors that can be divided into two categories, individual and social, which can be seen and measured. Natural and Material factors are not considered. Dealing with this issue (spiritual and social factors of drought) and making people aware of this issue can partially prevent the occurrence of drought. Therefore, considering the importance of this matter to the author in the present research, an investigation was conducted on the specific socio-spiritual factors of drought from the perspective of the Quran and Hadiths. According to the research done by the author, no independent research has been conducted on the topic of the current research. Some authors have partially mentioned the effect of spiritual factors on drought in their works. For example.

Received:

19 October 2024

Revised:

31 October 2024

Accepted:

12 November 2024

How to cite this article:

Akbari, M.(2026). Examining Specific Social and Spiritual Factors of Drought in Light of the Quran and Narrations. *Journal of Drought and Climate Change Research (JDCR)*, 3 (Spatial Issue), 119-136. [10.22077/jdcr.2024.8306.1080](https://doi.org/10.22077/jdcr.2024.8306.1080)

Copyright: © 2026 by the authors. Licensee Journal of Drought and Climate Change Research (JDCR). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

- 1- Khajepour, Mohammad (2014), an article entitled “Alam al-Shab and how it is influenced in the Quran”.
 - 2- Tarkhan, Qasim (2020), an article entitled “The role and effect of supernatural causes and factors in natural disasters”.
 - 3- Naderi, Mahmoud (2003): a book entitled “Philosophy of Natural Disasters and Sufferings and Ways of Prevention from the Perspective of Verses and Traditions”.
 - 4- Mirsemiei, Seyed Mohammad (2015): A book entitled “Events and Disasters in the Qur'an and Hadiths”.
- Examining the results of each of the mentioned research studies indicates that their authors have partially addressed the individual spiritual factors of drought. However, in the upcoming article, the author has focused on specific social and spiritual factors of drought, which include enjoining good and forbidding evil, unjust judgments, and neglecting the community

Materials and Methods

In this article, the methodology is descriptive-analytical alongside a library approach. First, extracting the verses and traditions related to the subject, then using interpretations and other relevant sources, to explore the implications of those verses and traditions on the socio-spiritual factors of the discussed drought will be reviewed. The statistical population of the current research includes all the verses of the Holy Quran (6236 verses) and 121601 narrations from the hadith books (Kanz al-Amal, Ayun al-Akhbar, Al-Amali, Bihar al-Anwar, Man Lay Hazra al-Faqih, Al-Kafi, and Maani al-Akhbar). The author has extracted verses related to the subject from among 6236 verses. Subsequently, based on these verses, relevant narrations have been selected from the pool of 121601 narrations to address the social and spiritual factors of drought.

Result and Discussion

The specific social factors of drought from the perspective of the Holy Quran and Hadiths are the factors that people neglect and disregard (enjoining good, forbidding evil, and neglecting the community) and the wrongful behavior of certain officials (unjust judgments by judges) serves as the grounds for divine punishment (drought) in society. The factors mentioned in the Holy Quran and Hadiths indicate that drought is essentially a form of worldly social affliction brought about by human actions. The most significant outcome of this research is that the cause of the drought phenomenon is not solely natural factors; the influence of spiritual factors is no less significant than natural and material factors. Given that some individuals attribute, drought solely to natural causes, viewing it as an event disconnected from human behavior and others, due to incomplete understanding of verses and traditions, apply it to the conduct of specific groups, leading to suspicion and discord among different segments of society, it is recommended that experts thoroughly analyze the potential ramifications of this phenomenon, devise management strategies and seek solutions to mitigate its impact. They should draw relevant information from reputable texts, publications, and theses that have addressed the issue of drought comprehensively and impartially, devoid of any particular political agenda. Through meticulous planning and execution, this phenomenon can be addressed to the best of human ability.

Conclusion

The findings of this study affirm that drought transcends mere natural phenomena, encompassing profound socio-spiritual dimensions as elucidated in the Quran and Hadiths. Key factors such as neglecting enjoining good and forbidding evil, unjust judgments by authorities, and societal indifference to communal responsibilities precipitate divine retribution in the form of drought. This underscores the imperative for collective moral reform to avert such calamities. Policymakers and religious scholars should integrate these Quranic and narrational insights into drought management strategies, fostering awareness and ethical governance to harmonize human actions with divine laws, thereby mitigating spiritual causes alongside material interventions. Future research may explore practical implementations of these principles in contemporary drought-prone regions.

مجله

پژوهش‌های خشک‌سالی و تغییر اقلیم

دوره سوم، ویژه‌نامه، زمستان ۱۴۰۴، صفحات ۱۳۶-۱۱۹

doi 10.22077/jdcr.2024.8306.1080

بررسی عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی از منظر قرآن و روایات

محمد اکبری^{۱*}

۱- استادیار، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران.

*نویسنده مسئول: akbari@quran.ac.ir

چکیده

واژه‌های کلیدی: خشک‌سالی، عوامل معنوی، امر به معروف و نهی از منکر، قضاوت ظالمانه، بی‌اعتنایی به ولایت.

زندگی روزمره انسان، همواره وابسته به آب است و پدیده خشک‌سالی اثرات منفی بسیاری بر منابع آب و محیط‌های مرتبط به این منابع می‌گذارد؛ و کم‌آبی عموماً در سال‌های اخیر خسارات جبران‌ناپذیری را سبب شده است. بررسی علل و عوامل خشک‌سالی، برای پیشگیری از آن لازم و ضروری است، با این وجود عوامل معنوی اجتماعی به دلیل اینکه قابل رؤیت و اندازه‌گیری طبیعی و مادی نیستند اهمیت بیشتری دارند؛ لذا نگارنده در مقاله حاضر با روش کتابخانه‌ای و با رویکرد توصیفی-تحلیلی بررسی عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی از منظر قرآن و روایات را مورد بحث و بررسی قرار داده است و نتایج تحقیق حاکی از آن است که نادیده‌انگاری، بی‌اعتنایی به امر به معروف و نهی از منکر، ولایت و قضاوت ظالمانه از مجموعه عوامل اجتماعی معنوی خشک‌سالی از منظر قرآن کریم و روایات است و در واقع این نوع خشک‌سالی یک نوع عذاب الهی است که به سبب رفتارها و باورهای نادرست اجتماعی انسان‌ها گریبان‌گیر آن‌ها شده است. آیات و روایات ناظر بر عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی بر انواع خشک‌سالی مطرح در عصر حاضر که عبارتند از: خشک‌سالی کشاورزی، خشک‌سالی اقتصادی-اجتماعی، خشک‌سالی آب و هوایی و خشک‌سالی هیدرولوژیکی دلالت دارد، در واقع اعمال انسان‌ها (اعم از مادی و معنوی) موجب قطع باران و در نتیجه خشک‌سالی می‌گردد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۲

مقدمه

از ابتدای خلقت خداوند متعال بین نزول برکات و بلایا با اعمال بندگان رابطه برقرار کرده است و این بر اساس قانون حکیمانه خداوند صورت می‌گیرد. یکی از این بلاهای طبیعی پدیده خشک‌سالی است که به گفته ائمه معصومین (ع) به عملکرد فرد، مردم و حاکمان مربوط می‌شود. مهم‌ترین خشک‌سالی که قبل از اسلام در آیات و روایات به آن اشاره شده، خشک‌سالی در مصر است که حضرت یوسف (ع) آن را مدیریت نمودند. قرآن کریم و روایات ائمه معصومین (ع) بهترین منبع برای معرفی این قوانین و ارتباط بین اعمال و نزول باران و دفع خشک‌سالی می‌باشد. با تأمل در عوامل آن در قرآن کریم و روایات می‌توان گفت که عوامل خشک‌سالی محدود به عوامل طبیعی نبوده بلکه از منظر قرآن کریم و روایات عوامل معنوی که آنها را می‌توان به دو دسته فردی و اجتماعی تقسیم نمود، که قابل رؤیت و اندازه‌گیری طبیعی و مادی نمی‌باشند، پرداختن به این موضوع (عوامل معنوی اجتماعی خشک‌سالی) و آگاه‌سازی مردم از این مسئله تا حدی می‌تواند از بروز پدیده خشک‌سالی جلوگیری نماید، لذا با توجه به اهمیت مذکور نگارنده در تحقیق حاضر درصدد بررسی عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی از منظر قرآن و روایات است. با جست‌و جویی که نگارنده انجام داده در خصوص موضوع تحقیق حاضر تاکنون تحقیق مستقلی انجام نشده، برخی از نویسندگان در آثار خود به صورت جزئی به موضوع تأثیر عوامل معنوی بر خشک‌سالی اشاره نموده‌اند به عنوان مثال:

خواجه پور، محمد مهدی، در مقاله «عالم اسباب و چگونگی تأثیرپذیری آن در قرآن» اشاره جزئی به عوامل معنوی برخی از بلاهای طبیعی از جمله خشک‌سالی پرداخته و در این خصوص چنین آورده است: «به‌طور کلی عوامل زیادی بر خشک‌سالی تأثیرگذار هستند. از جمله عوامل مؤثر بر این مسئله اعمال و رفتار انسان‌ها می‌باشد.

در تحلیل قرآن ارتباط تنگاتنگی میان عمل و باورهای انسان و وقایع طبیعی دیده می‌شود و از آن جا که اسلام دین جامع و کاملی است و برای اداره زندگی انسان‌ها برنامه‌های مدون و مشخصی دارد که در قالب حلال و حرام و توصیه‌های اخلاقی بیان نموده است که با عمل به آن توصیه‌ها، می‌توان از بلاهای طبیعی پیشگیری نمود (Khajepour, 2015).

ترخان، قاسم، در مقاله نقش و تأثیر علل و عوامل فرامادی در بلاهای طبیعی پیدایی برخی از بلاهای طبیعت را بررسی نموده و معتقد است که پیدایی برخی بلاهای طبیعی بر اثر گناهان است، برای مثال انجام گناه غنا موجب حبس باران و خشک‌سالی می‌شود و همچنین یاری مظلوم، عدم غفلت از همسایگان، احسان به خویشاوندان و صلح رحم از اسباب جلوگیری از قحطی، حبس باران و خشک‌سالی می‌باشد (Tarkhan, 2020).

نادری، محمود (۱۳۸۲) در کتاب فلسفه بلاهای طبیعی و مصائب و راه‌های پیشگیری از منظر آیات و روایات به عوامل خشک‌سالی پرداخته و در این خصوص چنین آورده است: با توجه به آنچه بیان شد یکی از عوامل معنوی غیرصریح که می‌تواند باعث ایجاد خشک‌سالی گردد ترک یاری مظلوم است، اگر مردم در برابر ظلم دیگران ساکت باشند و از مظلوم حمایت نکنند، خداوند نیز رحمت و نعمت خود را از جمله نعمت باران را از ایشان سلب نموده و آنها مستحق بلای خشک‌سالی خواهند شد (Naderi, 2003).

میرسمیعی، سید محمد (۱۳۹۴) در کتاب حوادث و بلایا در قرآن و روایات، اشاره جزئی به عوامل معنوی خشک‌سالی نموده و از این بحث چنین نتیجه گرفته است: رفتارها و گناهان اجتماعی هم مثل اعمال و گناهان فردی، آثار مادی و معنوی و همچنین دنیوی و اخروی دارند. خداوند ارتکاب گناهان را موجب آسیب‌های مختلفی به جامعه دانسته و در موارد بسیاری هشدار می‌دهد که

روایت، روایات مرتبط با موضوع را استخراج و به دلالت آن به عوامل اجتماعی معنوی خشک‌سالی می‌پردازد.

روش تحقیق

روش تحقیق در مقاله حاضر، به روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد کتابخانه‌ای است. ابتدا آیات و روایات ناظر بر موضوع استخراج، سپس با استفاده از تفاسیر و سایر منابع مربوطه، دلالت آن آیات و روایات، بر عوامل اجتماعی معنوی خشک‌سالی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

مفهوم خشک‌سالی

خشک‌سالی در لغت به معنای حالت خشک‌سالی، قحط، وضع خشک‌سالی، مجاعه، جذب، بی‌بارانی و بدون بارندگی است (Dehkoda, 2010). سال قحطی، سالی است که در آن باران نبارد و با کلمات تنگسالی، جذب، غلا، قحط و قحطی مترادف و ضد ترسالی است (Mo'in, 2007). اگر در سالی باران نبود و یا کم باریده باشد، آن سال را خشک‌سالی می‌گویند که از این عنوان به مناسبت در باب‌های صلات، تجارت و حدود سخن گفته شده است. در قرآن و روایات در این مدخل از واژه‌های «جذب»، «قحط»، «سنین» و آیه‌هایی مانند «فِي يَوْمٍ ذِي مَسْجَبَةٍ» (بلد / ۱۴) که به طور غیر صریح بر خشک‌سالی و قحطی دلالت می‌کنند، استفاده شده است. که در ذیل بدان می‌پردازد:

جذب

در لسان العرب آمده است: «الْجَدْبُ: الْمَحَلُّ نَقِيضُ الْخَصْبِ» (Ibn Manzur, 1997) خشکی: محل نقیض باروری» نزدیک به همین معنا در مصباح المنیر آمده است: «الْجَدْبُ: هُوَ الْمَحَلُّ وَزناً و معنى و هو انْقِطَاعُ الْمَطَرِ وَبُيْسَ الْأَرْضِ» (Fayoumi, 1993) «جذب: به معنای کمبود باران و خشکی زمین است.»

چگونه جوامع بشری به سبب ارتکاب بعضی از اعمال و گناهان دچار حران‌های شدید و قحطی و خشک‌سالی می‌شود (Mirsemiei, 2015). بررسی نتایج هر یک از پژوهش‌های مذکور، حاکی از آن است که نگارندگان آن‌ها به صورت جزئی به عوامل معنوی فردی خشک‌سالی پرداخته‌اند؛ در صورتی که نگارنده در مقاله پیش‌رو به عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی که عبارتند از: امر به معروف و نهی از منکر، قضاوت ظالمانه و بی‌اعتنایی به ولایت می‌پردازد. مهم‌ترین سؤالاتی که در این خصوص مطرح است و نگارنده در این مقاله درصدد پاسخ به آن است عبارتند از: عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی از منظر قرآن کریم و روایات کدامند؟ عوامل خاص اجتماعی تا چه اندازه بر وقوع خشک‌سالی مؤثر است؟ نگارنده برای پاسخ به سؤالات مذکور و اثبات این فرضیه که: ترک امر به معروف و نهی از منکر، بی‌اعتنایی به ولایت و قضاوت ظالمانه عوامل اجتماعی مؤثر بر وقوع خشک‌سالی است، ابتدا آیات و روایات ناظر بر عوامل موضوع خشک‌سالی دسته‌بندی، سپس مفاهیم فرضیه (امر به معروف، بی‌اعتنایی به ولایت، قضاوت ظالمانه) از آن آیات و روایات استنباط، سپس با استفاده از تفاسیر و منابع مربوطه، عوامل مذکور تبیین و سؤالات و جنبه‌های مجهول حول موضوع پاسخ مناسب ارائه می‌گردد.

جامعه آماری

جامعه آماری تحقیق حاضر، کل آیات قرآن کریم (۶۲۳۶ آیه) و ۱۲۱۶۰۱ روایت از کتب حدیثی (کنز العمال، عیون الاخبار، الأمالی، بحار الأنوار، من لایحضره الفقیه، الکافی و معانی الاخبار) می‌باشد. در واقع نگارنده از بین ۶۲۳۶ آیه، آیات مربوط به موضوع را به دست آورده، سپس به تناسب آیات، از بین ۱۲۱۶۰۱

جدول ۱. جامعه آماری تحقیق (نرم افزار جامع الاحادیث نور).

Table 1. Research population (Jame' al-Ahadith Noor Software).

آیات قرآن کریم (Ayat-e Qur'an-e Karim)		منابع روایی (e Revayi-'Manabe)	
تعداد روایت	کتاب (Book)	تعداد روایت	کتاب (Book)
9523	کنز العمال (Kanz al-Ummal)	85173	بحار الانوار (Bihar al-Anwar)
2422	عیون الاخبار (Uyun al-Akhbar)	5963	من لایحضره الفقیه (Man La Yahduruhu al-Faqih)
1537	الأمالی (Al-Amali)	16199	کلینی (Kulaini)
784	معانی الاخبار (Ma'ani al-Akhbar)	121601 (Total Number of Narrations)	جمع کل روایات

زمین چیزی نرود. در نتیجه، کم‌یابی و یا نایابی غلات و در نهایت قحطی و یا گرانی پیش می‌آید. خشک‌سالی در اصطلاح هواشناسی عبارت است از یک دوره ممتد کمبود بارش که منجر به صدمه زدن به محصولات زراعی و کاهش عملکرد می‌شود. این پدیده تقریباً در تمامی مناطق اقلیمی رخ می‌دهد، گرچه مشخصات آن از یک منطقه به منطقه دیگر کاملاً تفاوت می‌کند (Monfared, 2013).

تعاریف متعددی از خشک‌سالی با توجه به اثراتی که در عرصه‌های مختلف دارد ارائه نموده‌اند، از جمله تعریف خشک‌سالی در حوزه کشاورزی است. خشک‌سالی کشاورزی نتیجه کمبود رطوبت خاک است که بر اثر بهم خوردن تعادل میان تأمین آب و هدر رفتن آن از طریق تبخیر و تعرق به وجود می‌آید. خشک‌سالی کشاورزی زمانی به وجود می‌آید که در فاصله بین دو بارندگی ذخیره رطوبتی منطقه ریشه در خاک برای زنده مانی محصولات کشاورزی و گیاهان طبیعی و مراتع کفایت نکند. این وضعیت معمولاً در اثر نبود و یا کمبود جریان رطوبت برای تغذیه منطقه ریشه و یا زمانی که رطوبت نسبی هوا به اندازه‌ای کم است که رطوبت موجود خاک قادر به جبران میزان هدر رفت رطوبت بر اثر تبخیر و تعرق نیست رخ می‌دهد (Kordavani, 219).

آیات و روایات ناظر بر خشک‌سالی که در مباحث بعدی بدان پرداخته خواهد شد به انواع خشک‌سالی

ابجدی می‌نویسد: «جذب- جذباً المکان» (Bustan, 1996) آن زمین به علت نیامدن باران خشک شد.

قحط

زبیدی در کتاب "تاج العروس من جواهر القاموس" آورده است «الخط: الجذب، كما في الصحاح؛ لأنه من أثر احتباس المطر» (Zabidi, 1993) و قال ابن درید: «فَحَطَّتِ الْأَرْضُ كَمَنَع»، «خشک سالی زمین مانند منع»، ابن منظور نیز می‌گوید «أقحط الناس إذا لم يُمطروا»، «اگر باران نبارد مردم دچار قحطی می‌شوند» (Ibn Manzur, 1997) قال ابن سیده: «وقد يُشتقُ القحطُ لكل ما قل خیره، و الأصل للمطر»، «و قحط به هر چیزی که خیرش کم باشد گفته می‌شود، و اصل آن در مورد باران است». همچنین در فرهنگ لغت ابجدی آمده است: «أقحط - إقحاطاً العام؛ سال خشک و بی باران شد» (Bustan, 1996).

-سنین

«سنین» جمع «سنه» به معنای قحط و نایابی است. و گویا معنای اصلی آن «سنه القحط» سال قحطی بوده و به تدریج گفته شده: «السنه» آن سال. سپس به کثرت استعمال، تدریجاً کارش به جایی رسیده که معنای قحطی و نایابی را به خود گرفته است (Tabatabai, 2008). خشک‌سالی در اصطلاح عبارت است از وضع و حالت خشک‌سال بودن که بر اثر نباریدن باران یا کاهش بارش، از

با توجه به تعاریف ارائه‌شده، می‌توان چنین بیان کرد که خشک‌سالی که در این تحقیق مد نظر است، خشک‌سالی بر اثر کمبود و یا قطع نزولات آسمانی است که بر اثر مرور زمان باعث خشکی و کم‌آبی می‌شود. به‌دنبال آن، بخش کشاورزی و دامپروری دچار آسیب شده و در مرحله پیشرفته آن، باعث گرسنگی و قحطی می‌شود.

عوامل معنوی خاص اجتماعی و تأثیر آن بر خشک‌سالی

نکته‌ای که نباید در مسئله خشک‌سالی آن را نادیده گرفت، نقش اسباب معنوی و مادی در کنار هم است. در آموزه‌های اسلامی، این معنا بارها مورد تأکید قرار گرفته است که جهان مادی و دنیا دارالاسباب است. حضرت امیر المؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «أَبَى اللَّهُ أَنْ يُجْرِيَ الْأَشْيَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ فَجَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا». «سنت خداوند بر آن است که افعال و اشیا را به‌وسیله اسباب‌شان به جریان بیندازد» (Kulaini, 1986). برای نظام آفرینش، نظم خاص و قانون معینی وجود دارد و اراده خدا به وجود اشیا، عین اراده نظام است. از همین رو است که قانون علت و معلول و یا نظام اسباب و مسببات به وجود می‌آید. بدین معنا که هر معلولی علت خاص و هر علتی معلول مخصوص به خود دارد.

در حقیقت، هر موجودی در نظام علت و معلول، جای مشخص و مقام معلومی دارد؛ یعنی هر معلولی، معلول شیء معینی خواهد بود و هر علت، شیء خاصی خواهد بود. در نظام اسباب، سه مؤلفه وجود دارد: علت، سبب و مسبب. خداوند سبب و مسببیت را ایجاد و خلق می‌نماید، اما به‌کارگیری سبب به دست مخلوقات و تأثیر آن به دست خداوند است و به وجود آمدن مسبب از ناحیه سبب است که در واقع واسطه موجد اشیا از ناحیه خداوند می‌باشد.

(خشک‌سالی آب و هوایی، خشک‌سالی هیدرولوژیکی، کشاورزی و اقتصاد اجتماعی) اشاره دارد به‌گونه‌ای که:

۱- «وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقَصْنَا مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» (اعراف/۱۳۰)، «و ما نزدیکان فرعون (و قوم او) را به خشک‌سالی و کمبود میوه‌ها گرفتار کردیم، شاید متذکر گردند!»

(نقص من الثمرات ← خشک‌سالی کشاورزی)

۲- «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا» (قلم/۱۷)

«ما کافران را به قحطی و سختی آزمودیم.»

مراد از بلوناهم، همان آزمودن ایشان به بلای خشک‌سالی و قحطی است (Tabarsi, 1993) که در چنین شرایطی مردم برای رفع نگرانی‌ها و اطمینان خاطر از آینده خود به سمت خرید یک محصول خاصی هجوم می‌آورند.

(بلوناهم ← خشک‌سالی اقتصادی - اجتماعی)

۳- «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ» (یوسف/۴۸)

«پس از آن، هفت سال سخت (و خشکی و قحطی) می‌آید، که آنچه را برای آن سال‌ها ذخیره کرده‌اید، می‌خورند؛ جز کمی که (برای بذر) ذخیره خواهید کرد.»

(سَبْعٌ شِدَادٌ ← خشک‌سالی آب و هوایی)

۴- «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» (بقره/۱۵۵)

«قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، و کاهش در مال‌ها و جان‌ها و میوه‌ها، آزمایش می‌کنیم؛ و بشارت ده به استقامت‌کنندگان!»

(الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ)

← خشک‌سالی هیدرولوژیکی)

با توجه به آیات ذیل، انواع خشک‌سالی را می‌توان در جدول ۲ ترسیم نمود.

جدول ۲. انواع خشک‌سالی (نرم‌افزار جامع‌الاحادیث نور)

Table 2. Types of Drought (Jame' al-Ahadith Noor Software)

ردیف	انواع خشک‌سالی	آیات ناظر بر موضوع
Row	Types of Drought	Qur'anic Verses Related to the Topic
۱	کشاورزی Agricultural	<p>وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقَصْنَا مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ</p> <p>And We certainly afflicted the people of Pharaoh with years of hardship and a reduction in fruits, so that they might take heed</p>
۲	اقتصادی و اجتماعی Economic and Social	<p>إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا</p> <p>Indeed, We tested them just as We tested others before</p>
۳	آب و هوایی Meteorological	<p>ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ</p> <p>Then after that will come seven harsh years which will consume what you have stored for them, except for a small portion which you will preserve</p>
۴	هیدرولوژیکی Hydrological	<p>وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ</p> <p>And We will surely test you with something of fear, hunger, and a loss of wealth, lives, and fruits. But give glad tidings to those who are patient</p>

آزمایشگاهی را ندارند. همچنین، اثبات عقلی آن ممکن نیست، چرا که عقل فقط کلیات این امور را ثابت می‌کند و از جزئیات آن عاجز است. این امور ناپیدا که در زندگی بشر تأثیرات بسیاری دارند، را می‌توان از راه متون شرعی و به عبارت دیگر، وحی به دست آورد (Khajepour, 2015) که در ذیل به بحث و بررسی آن پرداخته می‌شود:

ترک امر به معروف و نهی از منکر

یکی از واجبات الهی که آثار اعتقادی و تربیتی بسیاری در جامعه دارد و در متون دینی، ترک و بی‌اهمیتی به این فریضه الهی را موجب خشک‌سالی و بسته شدن در رحمت الهی بر بندگان می‌داند، امر به معروف و نهی از منکر است. پیامبر اسلام، صل الله علیه و آله، در این مورد چنین می‌فرماید: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ قَبْلَ أَنْ تُجَدَّبُوا فَتَتَسَقَفُونَ فَلَا تُسْقُونَ» (Muttaqi Hindi, 1944). «ای مردم! خداوند می‌فرماید: حتماً امر به معروف و نهی از منکر کنید پیش از آنکه دچار خشک‌سالی شوید. پس هر چه آب بخواهید، آبی به شما داده نمی‌شود».

امر در لغت دو معنی دارد؛ یکی کار که جمع آن امور است و دیگری اوامر (Fayoumi, 1993). معروف از ماده

این اسباب به سه گونه است که به آن اشاره می‌شود. در مورد علت نیز می‌توان گفت هرگاه رابطه بین دو چیز به گونه‌ای باشد که از وجود یکی وجود دیگری و از عدم یکی عدم دیگری لازم بیاید، آن «یکی» را علت دیگری می‌گویند اسباب طبیعی مادی که بر اساس سنت‌های الهی هرگاه کامل شود، عمل می‌نماید و مسبب را ایجاد می‌کند. به عنوان مثال، آتش سبب حرارت است. بنابراین، هرگاه مقتضیات لازم فراهم باشد و مانعی وجود نداشته باشد، حرارت ایجاد می‌شود.

قرآن کریم نوعی دیگر از اسباب را معرفی می‌کند که از دایره اسباب طبیعی خارج است و دستیابی به آن از طریق حواس ظاهری و حتی ادراکات عقلی ممکن نیست. دستیابی و آگاهی از آن فقط از طریق وحی صورت می‌گیرد. این اسباب، همانند اسباب مادی، می‌توانند موجب تأثیر و تأثراتی در زندگی بشر گردند (Khajepour, 2015). به عبارت دیگر، در عالم وجود که عالم حقیقت است، ناپیداهایی وجود دارد که می‌توانند تأثیرات شگرفی را در زندگی بشر داشته باشند. البته اثبات این امور از طریق حس و عقل ممکن نیست، چرا که از دایره حس خارج است. حس، اموری را ثابت می‌کند که قابل اثبات تجربی باشد، در حالی که اسباب معنوی قابلیت اثبات

نیستند، ولی تکلیف خود را انجام نداده یا مرتکب عمل منکری شده‌اند. در این باره لازم است آنان را به وظیفه خود آگاه ساخت. در این مرحله، شرط تأثیر امر به معروف مطرح می‌شود، البته گاه در جامعه فضایی حاکم است که احکام شرعی ارزش اجتماعی بالایی دارند و ترک آنها گناهی بزرگ محسوب می‌شود. در این شرایط، تارک الصلاه نامیدن یک فرد برای او از هر ناسزایی بدتر است. در چنین وضعیتی، نهی از منکر تأثیر خوبی بر جا می‌گذارد. احکامی که در رساله‌های عملیه برای امر به معروف ذکر شده، بیشتر ناظر به این مرحله است. اما گاه فضای فرهنگی حاکم بر جامعه این‌گونه نیست و انجام تکلیف واجب، ارزش و ترک آن، ضد ارزش تلقی نمی‌شود. گناه‌کاران هیچ شرم و حیایی از ارتکاب گناه و معصیت به خود راه نمی‌دهند، تا آنجا که اگر به آنها گفته شود که برای اجرای احکام زحمت‌های زیادی کشیده شده، آشکارا خواهند گفت که ما اسلام را نمی‌خواهیم. در چنین فضای فرهنگی‌ای، تظاهر به مخالفت با اسلام زشتی خود را از دست داده است. در چنین اوضاعی که امر به معروف و نهی از منکر بدون تأثیر است و مردم با کسی که به این فریضه عمل می‌کند، دشمنی می‌ورزند یا حتی او را می‌کشند، چه باید کرد؟ به روایت جابر، امام باقر (ع) فرموده است: «در این هنگام با آنان جهاد کنید تا به امر خدا گردن نهند.» (Hurr al-Amili, 1998) بنابراین، گستره امر به معروف از تعلیم جاهل آغاز شده و تا جهاد پیش می‌رود.

در گذشته، کتابی جداگانه به نام "امر به معروف" در میان کتاب‌های روایی شیعه وجود نداشت، بلکه در پایان کتاب «جهاد»، بابی را به امر به معروف اختصاص می‌دادند. کتاب تهذیب الاحکام طوسی نیز چنین است. از این رو، می‌توان گفت مفهوم امر به معروف و نهی از منکر، دو نوع کاربرد دارد. نخست، کاربردی که در رساله‌های

«عرف» به معنای کار خوب و پسندیده است. معنای لغوی نهی، نقیض امر است؛ نهی به معنای زجر و منع است (Fayoumi, 1993). منکر از ماده «نکر» به معنی ناشناخته است (Bustan, 1996).

امر به معروف در اصطلاح، اسمی است برای هر کاری که با عقل و شریعت نیکو شناخته شده و منکر ضد معروف است. هر کاری که عقل‌ها و خرده‌ای سلیم زشتی آن را حکم می‌کنند یا اینکه عقل‌ها در زشتی و خوبی آن کار سکوت می‌کنند، سپس دین و شریعت بدی و زشتی آن را بیان می‌کند. بنابراین، امر به معروف یعنی فرمان دادن به نیکی و نهی از منکر، باز داشتن از بدی و ناپسندی است. فریضه امر به معروف و نهی از منکر از سویی وظیفه افراد است و از سویی وظیفه امت. در خصوص شکل جمعی قضیه، در آیه چهارم از سوره مبارکه آل عمران اشاره شده که امت را مأمور به امر به معروف کرده است. این مأموریت اجتماعی را هم می‌توان در برابر سایر امت‌ها قلمداد کرد و هم در داخل خود جامعه اسلامی.

«وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران/ ۱۰۴). «باید از میان شما، جمعی دعوت به نیکی، و امر به معروف و نهی از منکر کنند! و آنها همان رستگارانند»

برای شناخت جایگاه این دو فریضه، لازم است گستره آنها را بشناسیم. مراتب امر به معروف و نهی از منکر از تعلیم جاهل آغاز می‌شود و تا جهاد ادامه می‌یابد. بنابراین، نخستین مرتبه امر به معروف و نهی از منکر، آموزش واجبات شرعی به کسانی است که به آن آگاهی ندارند. این مطلب که در زبان روایات از آن به تعلیم جاهل تعبیر شده است، بیشتر به آموزش احکام و تکالیف شرعی برای نوجوانان باز می‌گردد. پس از تعلیم جاهل، باید کسانی را به معروف امر کرد که از حکم و تکلیف شرعی نا آگاه

گردد، بایستی لزوم استفاده از هر وسیله مشروع برای پیشبرد اهداف اسلامی بیان گردد» (Motahhari, 1989). ترک امر به معروف و نهی از منکر از گناهان فردی نیست که فقط گناه آن فرد مرتکب کننده را دچار بلا و عذاب نماید، بلکه از گناهان اجتماعی به حساب می آید که اثر آن بر کل مردم جامعه است.

براساس نقلی در تفسیر صافی، امام باقر (ع) در حدیثی می فرماید: «خداوند به حضرت شعیب علیه السلام فرمود: من صد هزار نفر از قوم تو را عذاب می کنم که ۴۰ هزار نفر از آنان گناهکار و ۶۰ هزار نفر از افراد دیندار هستند. حضرت شعیب علیه السلام عرض کرد: «خدا یا، گناهکاران بحثی نیست، اما دین داران را چرا عذاب می کنی؟» خداوند فرمود: «زیرا آنان نیز با گناهکاران مدارا کرده و در کنار خشم من بر آنها خشم نمی گیرند. امر به معروف و نهی از منکر نمی کنند» (Faiz Kashani, 2001).

یکی از هولناک ترین گناهان، رضایت به گناه دیگران است. در اینجا، خود فرد در ظاهر گناهی مرتکب نشده، ولی نتیجه امر یک چیز است و آن عذاب الهی و هلاکت است؛ هلاکتی که نهایتاً در آخرت دامن انسان را خواهد گرفت. همچنان که حضرت امام رضا (ع) مطلب را این گونه بیان داشته اند: «لَوْ أَنَّ رَجُلًا قَتَلَ بِالْمَشْرِقِ فَرَضِي بِقَتْلِهِ رَجُلًا فِي الْمَغْرِبِ لَكَانَ الرَّاضِي عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ شَرِيكَ الْقَاتِلِ». همانا اگر مردی در مشرق کشته شده و در مغرب مردی راضی به قتل او شده است، این چنین فردی شریک در قتل حساب می شود (Ibn Babawayh, 1984).

اما برای فرار از این گناه هلاکت بار و عذاب آور، راهکاری وجود دارد و آن اعلام عدم رضایت نسبت به گناهان دیگران است که این کار با انجام امر به معروف و نهی از منکر صورت می پذیرد. راهکاری که برخاسته از قرآن کریم است: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا

عملیه مطرح است. این نوع کاربرد هیچگاه جهاد را در بر نمی گیرد؛ زیرا در این نوع امر به معروف و نهی از منکر، بیم نداشتن از ضرر شرطی ضروری است، در حالی که در جهاد این شرط معنا ندارد و احتمال ضرر و گاهی یقین به آن وجود دارد.

نوع دیگر امر به معروف، مصداق جهاد است؛ آن احتمال، بلکه اطمینان به ضرر وجود دارد و گاهی انسان اطمینان دارد که کشته می شود. بنابراین، مفهوم متعارف امر به معروف هنگامی مصداق پیدا می کند که حکومت اسلامی مقتدر باشد و ارزش های اسلامی در جامعه حاکم باشد. در این زمان، مردم از انجام کار زشت و گناه خجالت می کشند و نهی از منکر بر آنها تأثیر می گذارد. این نوع امر به معروف همان شرایطی را دارد که در منابع فقهی و رساله های عملیه آمده است. البته این شرایط شامل امر به معروفی نمی شود که به معنای جهاد است. امام خمینی قدس سره در این باره می فرماید: «تقیه جایز نیست، ولو بلغ ما بلغ. در چنین مواردی باید امر به معروف و نهی از منکر در معنای عام خود از یک سو تعلیم جاهل را در برمی گیرد و از سوی دیگر، تا مرحله جهاد می رسد؛ زیرا هدف جهاد، برتری سخن خداست (Mesbah Yazdi and Moharrami, 2012).

مرتضی مطهری نیز امر به معروف و نهی از منکر را وسیله ای برای پیشبرد اهداف اسلامی می داند و می آورد: «... تمام هدف های مثبت اسلامی داخل در معروف و تمام هدف های منفی اسلامی داخل در منکر است، و گرچه در امر به معروف و نهی از منکر تعبیر امر و نهی هست، ولی با توجه به قرائن، مقصود از آن تنها امر و نهی لفظی نیست، بلکه مقصود استفاده کردن از هر وسیله مشروع برای پیشبرد اهداف اسلامی است. پس اگر روح امر به معروف و نهی از منکر با ترجمه و تعبیر فارسی بیان

پیامبران‌شان امتناع کرد و از فرو فرستادن باران بر این قوم به‌خاطر دشمنی‌شان با علی بن ابی طالب، امتناع می‌کند. در این هنگام شخصی پرسید: «ای رسول خدا، مگر کسی با علی دشمنی می‌ورزد؟» پیامبر فرمود: «آری، دست کشیدن از یاری علی، دشمنی با اوست.»

قریشی در قاموس قرآن می‌آورد: «بُغْضُ به معنی کینه و دشمنی است.» در اقرب الموارد می‌گوید: «بُغْضُ ضد حب، بغضاء و بغضه شدت دشمنی است.» (Gorashi, 1975). راغب گفته آن تنفر نفس از چیزی است بر خلاف حب که میل نفس است (Raghib Isfahani, 1991). حقیقت ایمان به این است که انسان هر آنچه را که خداوند مقرر کرده است، قبول کند. یکی از فرمان‌های خداوند درباره ولایت امام علی علیه السلام است. پس هر کس ولایت آن حضرت را نپذیرد و نسبت به ایشان بغض و دشمنی داشته باشد، در واقع حق ایمان را ادا نکرده است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ آمَنَ بِي وَصَدَّقَنِي فَلْيَتَوَلَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ؛ فَإِنَّ وِلَايَتَهُ وِلَايَتِي، وَوِلَايَتِي وِلَايَةُ اللَّهِ» (Muttaqi Hindi, 1944). هر کس به من ایمان آورده و تصدیق کرده، باید علی بن ابی طالب را ولی خود بگیرد، که ولایت او ولایت من و ولایت من، ولایت خداست.»

همان‌گونه که قبلاً اشاره شد، گناه عامل اصلی منع باران است. فرهنگ ادیان آسمانی هیچ گناهی به‌اندازه سرپیچی از اطاعت از زمامدار حق بزرگ تلقی نمی‌شود، زیرا زمامدار حق، حاکمیت خدا را پاس می‌دارد و سرپیچی از پاسدار حاکمیت خدا، جرئت و دهن‌کجی به حاکمیت خداست. هر کسی نمی‌تواند دوستدار اهل بیت باشد. کسی که می‌خواهد محب آل محمد صلی الله علیه و آله باشد، باید زمینه آن را در وجود خویش داشته باشد که این عمل نیاز به برطرف نمودن و رفع موانع دارد.

این موانع عبارتند از:

كَانُوا يُفْسُقُونَ» هنگامی که تذکراتی را که به آن‌ها داده شده بود فراموش کردند، لحظه عذاب فرا رسید و نهی‌کنندگان از بدی را رهایی بخشیدیم و کسانی را که ستم کردند، به‌خاطر نافرمانی‌شان به عذاب گرفتار کردیم (اعراف / ۱۶۷). این آیه قرآن به روشنی می‌فهماند که ترک نهی از منکر برابر با عذاب الهی است. پس نباید در برابر انجام گناه دیگران بی‌تفاوت بود و سکوتی از روی رضایت داشت؛ زیرا این نوع رضایت خود گناه است. از آیات و روایات این‌گونه استنباط می‌شود که امر به معروف و نهی از منکر در اسلام همانند زکات در دیگر ادیان الهی نیست که صرفاً مبتنی بر یک نوع وصیت و سفارش اخلاقی باشد؛ بلکه واجبی الهی است و بی‌اعتنایی به آن یکی از عوامل معنوی اجتماعی می‌تواند باعث بند آمدن باران و در نتیجه خشک‌سالی شود. این فریضه الهی دارای شرایط و آداب مخصوصی است که در کتب اخلاقی ذکر شده است.

بی‌اعتنایی به ولایت

مبهرت است که هر کار نیک و بدی در دنیا و آخرت آثار و نتایج دارد. دوستی اهل بیت علیهم السلام و انکار ولایت ایشان نیز از محدوده این قاعده کلی بیرون نیست. یعنی عشق و دوستی عترت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، به عنوان یک صفت ارزشمند موجب برکات و درجات و منزلت انسان است و در مقابل عدم پذیرش ولایت، هلاکت و شقاوت ابدی به‌دنبال خواهد داشت. رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم پیامدهایی را برای انکارکنندگان ولایت و جانشینی امیرالمؤمنین علیه السلام بیان می‌کند. از جمله:

«إِنَّمَا رَفَعَ اللَّهُ الْقَطْرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِسُوءِ رَأْيِهِمْ فِي أَنْبِيَائِهِمْ وَ إِنْ اللَّهُ يَرْفَعُ الْقَطْرَ عَنْ هَذِهِ بَبُغْضِهِمْ عَلَيَّ بِنِ أَبِي طَالِبٍ.» (Majlisi, 1982) خداوند از فرو فرستادن باران بر قوم بنی اسرائیل به‌خاطر بداندیشی آنان درباره

تولد از حرام. امام صادق علیه السلام فرمود: «مَنْ وَجَدَ بَرَدَ حُبْنَا عَلَى قَلْبِهِ فَلْيَكْثِرِ الدُّعَاءَ لِمَمِّهِ، فَإِنَّهَا لَمْ تَخُنْ أَبَاهُ» (Ibn Babawayh, 1958). هر که خنکای محبت ما در دلش یافت که برای مادرش زیاد دعا کند؛ زیرا معلوم می‌شود که به پدرش خیانت نکرده است.

- صفات زشت و غیر اخلاقی: روزی مردی به علی علیه‌السلام عرض کرد: "خداوند مرا فدای شما گرداند. من به شما و خانواده‌تان خیلی علاقه دارم" و آن حضرت را بسیار ستود. حضرت به او فرمود: "دروغ می‌گویی. ما را چند دسته دوست ندارند: انسان‌های بی‌غیرت و ناموس‌فروش، مردانی که حالات زنانه از خود بروز می‌دهند، متولدین از حرام و کسانی که مادرشان در ایام عادت به آنها باردار شده است."

راوی حدیث می‌گوید: مدتی گذشت تا اینکه جنگ صفین پیش آمد. همان مرد به‌همراه لشکریان معاویه در جنگ صفین به هلاکت رسید و راستی گفتار امام علی علیه‌السلام روشن شد. اصولاً اینکه مؤمن نمی‌تواند بدون عشق و محبت اهل بیت علیهم‌السلام زندگی کند و در مقابل انسان‌های منحرف و گمراه و منافق هم نمی‌توانند آل الله علیهم‌السلام را از ته دل دوست داشته باشند، یک حقیقت تردیدناپذیر است (Elm Al-Huda, 2018).

به عبارتی، شخص باید مراقب نیت و کیفیت درونی قلب خود باشد، چون اگر دل انسان نسبت به رفتار و شخصیت تبه‌کاران یا گناهکاران تمایل پیدا کند، ممکن است او را از مسیر درست دور کند. رضایت قلبی به کاری، چه نیک و چه بد، انسان را از ثواب یا عقوبت آن برخوردار می‌کند. در جهان معنا گفته می‌شود که دل انسان باید همواره پاسداری شود، زیرا حتی اگر کسی در صحنه‌ی بی‌حرمتی به اهل بیت علیهم‌السلام حضور نداشته باشد، اما در دل به آن ستم خشنود باشد، در شمار همراهان آن ظلم نوشته می‌شود. همان‌گونه که شنیده می‌شود اگر

نیکی و کار صالحی انجام گیرد و دل انسان از آن شادمان شود، او نیز در پاداش آن شریک دانسته می‌شود. از همین رو در زیارت امام حسین علیه‌السلام یاد می‌شود: «و لَعَنَّ اللهُ أُمَّةً سَمِعَتْ بِذَلِكَ فَرَضِيَّتْ»^۱ که خداوند جماعتی را لعنت کرده است که تنها خبر ستم را شنیدند و به آن راضی بودند؛ چرا که رضایت قلبی، انسان را به‌سان انجام‌دهنده‌ی همان عمل به شمار می‌آورد، چه در خیر و چه در شر.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در وصف اهل بیت خود و برکت آنان می‌فرماید:

«بِهِمْ يَعْمُرُ بِلَادُهُ، وَ بِهِمْ يَرْزُقُ عِبَادُهُ، وَ بِهِ مَنْزَلُ الْقَطْرِ مِنَ السَّمَاءِ، وَ بِهِمْ يُخْرَجُ بَرَكَاتُ الْأَرْضِ».

«به سبب آنان، خداوند سرزمین‌های خود را آباد می‌کند و به سبب آنان، بندگان خود را روزی می‌دهد و به سبب آنان از آسمان باران فرستد و به سبب آنان، برکت‌های زمین را رویاند (Majlisi, 1982).

با توجه به مطالبی که بیان شد، یکی از مهم‌ترین معیارهای قبولی اعمال که اعتنایی به آن می‌شود، ولایت است. بی‌اعتنایی به ولایت مانع بارش باران و به‌تبع آن موجب خشک‌سالی می‌شود.

قضاوت ظالمانه

انسان موجودی است که در زندگی نیازمند برقراری روابط اجتماعی با دیگران است. از طرفی، زندگی اجتماعی محل بروز اختلافات و درگیری‌ها و همچنین اظهار نظرها در مورد اشخاص، حوادث و رویدادهای گوناگون است. حکم کردن در مورد رفتار و اعمال دیگران از جمله رفتارهای اجتماعی است که تعداد زیادی از مردم جامعه درگیر آن هستند و معمولاً با کوچک‌ترین مسئله‌ای

^۱ . عباس قمی، مفاتیح الجنان، زیارت عاشورا

فرزندش گفت: "فرزندم، درست دقت کن که چگونه داوری می‌کنی، زیرا این خود نوعی قضاوت است و خداوند در روز قیامت درباره آن از تو سؤال می‌کند (Tabarsi, 1993). از محتوای حدیث چنین برداشت می‌شود که حضرت علی علیه‌السلام اظهار نظر فرزندش را نسبت به خط آن دو کودک و تعیین بهترین آن‌ها، نوعی قضاوت به معنای عام آن به‌شمار آورده است.

معنای خاص آن، همان معنای خاص اصطلاح "قضا" و یا همان معنای لغوی آن است. بیشتر فقها لفظ "قضا" را در مشهورترین معنای آنکه همان "حکم" است، از باب اطلاق کلی بر فرد در معنای عام بر خاص اطلاق نموده‌اند (Shaybanifar, 2011).

در بسیاری از موقع‌ها گفته می‌شود که قضاوت درباره دیگران بر پایه شناخت ناقص شکل می‌گیرد؛ زیرا هنگامی که اطلاعات اندکی درباره یک رویداد یا رفتار در دست باشد، موضوع به‌گونه‌ای که دل می‌خواهد در ذهن تحلیل می‌شود و در نتیجه، حکمی نادرست صادر می‌گردد. همچنین یاد می‌شود که پیش‌داوری ممکن است از پذیرش نداشتن رفتار یا ظاهر کسی ناشی شود؛ چنان‌که گاه ظاهر، پوشش یا چهره فردی ناپسند دانسته می‌شود و بی‌آنکه حقیقتی روشن باشد، برچسبی ناروا به او زده می‌شود. در حالی که هشدار داده می‌شود چنین نگاه‌هایی می‌تواند تنها بر برداشت‌های سطحی تکیه داشته باشد و به خطا رود. از این‌رو تأکید می‌شود که قضاوت‌های بشری همواره بر حق نیستند و الزاماً به داوری درست نمی‌انجامند.

در قرآن کریم، قضاوت‌های بشری بر دو نوع حق و باطل معرفی شده‌اند. اگر در جریان یک داوری، حکم به درستی صادر شود، آن قضاوت و داوری حق است و اگر به هر دلیل صدور حکم مبتنی بر حقایق موجود نباشد، قضاوت و داوری باطل و احکامی که در جریان این نوع

دیگران را مورد قضاوت قرار می‌دهند. این نحوه رفتار آثار نامطلوبی را نیز به دنبال دارد.

خیلی از مواقع، این قضاوت‌ها نادرست بوده و نتیجه‌ای جز تهمت و افترا نخواهد داشت. امام صادق علیه‌السلام نتیجه قضاوت نادرست و ستمگرانه را قطع رحمت الهی می‌داند و می‌فرماید:

«إِذَا فُشِيَ أَرْبَعَةٌ ظَهَرَتْ أَرْبَعَةٌ: إِذَا فُشِيَ الزَّانَا ظَهَرَتْ الزَّلَّزَلَةُ، وَإِذَا فُشِيَ الْجَوْرُ فِي الْحُكْمِ احْتَبَسَ الْقَطْرُ، وَإِذَا خُفِرَتِ الدِّمَّةُ أُدِيلَ لِأَهْلِ الشَّرِكِ مِنَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ، وَإِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ ظَهَرَتِ الْحَاجَةُ» (Kulaini, 1986).

اگر چهار چیز شایع شود، چهار چیز نیز بروز می‌کند: اگر زنا شایع شود، زلزله رخ می‌دهد؛ و اگر ستم در داوری شایع شود، باران بند می‌آید؛ و اگر اهل ذمه مورد ستم قرار گیرند، مشرکان بر مسلمانان چیره می‌گردند؛ و اگر از پرداخت زکات خودداری گردد، نیازها نمایان می‌شوند.

مصطفوی می‌نویسد: «فشا خیره أو فضله أو سره،» اگر خیری، فضلی یا رازی از بزرگواری پخش شود. در معنای جور آمده است: «جوراً عن الشيء: از وی روی گردان شد (Mostafavi, 2023)؛ جار علیه: بر او ستم کرد (Bustan, 1996)». حاکم و حُكَّامٌ (Mostafavi, 2023)، کسانی هستند که در میان مردم حکم می‌کنند و فرمان دارند؛ حاکم، جمع حُكَّام و حاکمون: قاضی، داور، اجرا کننده حکم، آنکه مملکت را اداره کند، با امر: فرمانروای مطلق، دیکتاتور.

حکم دارای معنای عام و خاص می‌باشد. معنای عام آن عبارت است از اینکه درباره چیزی اظهار نظر و داوری کنی، یعنی بگویی این چنین است یا این چنین نیست.

در احادیث اسلامی آمده است که روزی دو کودک خردسال هر کدام خطی نوشته بودند و برای انتخاب بهترین خط به حضور امام حسن علیه‌السلام رسیدند. حضرت علی علیه‌السلام که ناظر این صحنه بود، به

قضاوت‌ها صادر می‌شوند، ظالمانه و نادرست‌اند (Shaybanifar, 2011).

بسیار دیده می‌شود که مثلاً فقط با دیدن یک عکس، نوع لباسی که شخصی به تن داشته، تهمت‌ها و هجمه‌هایی علیه افرادی ایجاد شده و بعداً مشخص شده که حقیقت ماجرا مخالف برداشت‌های ظاهری صورت گرفته بوده است. یا مثلاً کسی شخص جوان و کم‌سن و سالی را در حرفه یا پستی می‌بیند و به صرف جوان بودن، انگ بی‌سواد می‌زند، در حالی که این جوان، سواد لازم را دارد و بسیار هم حرفه‌ای عمل می‌کند؛ ولی به صرف جوان بودن، مورد قضاوت ناپسند و ناصحیح قرار می‌گیرد. نمونه دیگر جایی است که سخنان شخصیتی را تقطیع می‌کنند و طوری آن را منعکس می‌کنند که برداشتی متفاوت از هدف گوینده ایجاد می‌شود و برخی بر اثر همین بخش از کلام، مرتکب قضاوت عجولانه و ناصحیح می‌شوند.

امام سجاد (ع) قضاوت ظالمانه‌ای را که موجب قطع باران می‌شود، خاص‌تر نموده و آن را منحصر به ظلم قاضی دانسته و می‌فرماید: «الذُّنُوبُ الَّتِي تَحْبِسُ غَيْثَ السَّمَاءِ جَوْرُ الْحُكَّامِ فِي الْقَضَاءِ وَ شَهَادَةُ الزُّورِ وَ كِتْمَانُ الشَّهَادَةِ» (Ibn Babawayh, 1984)، یعنی گناهایی که بارش آسمان را باز می‌دارند، عبارتند از قضاوت ظالمانه قاضیان، شهادت دروغ و کتمان شهادت.

اسلام، قضاوت غیر عادلانه را به شدت محکوم و قاضیان ستمگر را بازخواست می‌کند، چنان‌که خداوند در سه آیه از سوره مائده، چنین افرادی را کافر، ستمگر و فاسق معرفی کرده است: «وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» (مائده/ ۴۴، ۴۷ و ۴۵). بنابراین، به‌خاطر داوری بر طبق آیات الهی، از مردم نهراسید و از من بترسید و آیات مرا به بهای ناچیزی نفروشید! و آنها که به احکامی که خدا نازل کرده حکم نمی‌کنند، کافرند.

«قضاوت»، که عبارت از داوری کردن برای رفع نزاع و کشمکش در میان مردم است، یکی از منصب‌های بزرگی است که از جانب خداوند متعال برای پیغمبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم سلام و از جانب آنان برای فقیه جامع الشرایط تعیین کرده است.

منصب قضاوت در دیدگاه اسلام یکی از ارزشمندترین و در عین حال خطرناک‌ترین مناصب اجتماعی است. قاضی نیز در یک نگاه نماینده خدا و با فضیلت‌ترین انسان‌هاست؛ چنان‌که در قرآن آمده است: "ما تورا نماینده خود در زمین قرار دادیم، پس در میان مردم به حق داوری کن." و در نگاه دیگر، او از شقی‌ترین مردم شمرده شده است؛ زیرا به تعبیر امیر مؤمنان علیه السلام، او در جایگاهی می‌نشیند که یا انبیا و اوصیا در آن قرار می‌گیرند و یا اشقیا بر آن تکیه می‌زنند و فاصله این دو، فاصله بهشت و دوزخ است.

ظلم و ستم حاکم و قاضی یک گناه اجتماعی است که آثار آن در جامعه بسیار ملموس بوده و در همه طبقات جامعه تأثیرگذار است. لذا خداوند آثار وضعی چنین گناهی را کاهش و قطع باران می‌گذارد که نتیجه چنین وضعیتی، بروز خشک‌سالی و تأثیر آن بر جوامع انسانی است.

گفته می‌شود بر همگان لازم است تا آنجا که توان دارند از افتادن در دام ظلم و ستم، به‌ویژه ستم در داوری و قضاوت، پرهیز شود. همچنین یادآوری می‌شود که اگر در جامعه چنین انحرافی پدید آید، باید برای جلوگیری از آن اقدام شده و در مسیر اصلاح آن کوشش گردد. در عین حال هشدار داده می‌شود که اگر در برابر چنین وضعی سکوت اختیار شود و امر به معروف و نهی از منکر انجام نگیرد، پیامدهای ناگوار آن دامنگیر جامعه خواهد شد؛ چنان‌که کاهش برکات آسمانی و بروز بلاهایی چون

می‌توان دلالت آیات و روایات بر انواع خشک‌سالی و نقش عوامل خاص اجتماعی بر آن‌ها را در شکل ۱ ترسیم نمود.

نتیجه‌گیری

عوامل خاص اجتماعی خشک‌سالی از منظر قرآن کریم و روایات، عواملی هستند که افراد با نادیده‌انگاری و بی‌اعتنایی به آن (امر به معروف و نهی از منکر و بی‌اعتنایی به ولایت) و رفتار نادرست برخی از مسئولان (قضاوت ظالمانه قضات) زمینه عذاب الهی (خشک‌سالی) را در جامعه فراهم می‌سازند عوامل مذکور در قرآن کریم و روایات حاکی از آن است که خشک‌سالی در واقع یک نوع عذاب اجتماعی دنیوی است که به سبب اعمال خود انسان‌ها گریبانگیر آنها می‌شود. مهم‌ترین نتیجه این تحقیق این است که علت پدیده خشک‌سالی فقط منحصر در عوامل طبیعی نیست، بلکه تأثیر عوامل معنوی کمتر از عوامل طبیعی و مادی نبوده است. با توجه به اینکه برخی از افراد با استناد به علل طبیعی، خشک‌سالی را از حوادث بی‌ارتباط با رفتار و اعمال مردم دانسته و برخی با داشتن اطلاعات ناقص از آیات و روایات آن را بر رفتار گروه خاصی از مردم تطبیق می‌دهند که باعث ایجاد شبهه و اختلاف بین گروه‌های مختلف جامعه می‌شود، لذا پیشنهاد می‌گردد افراد متخصص پیامدهای احتمالی این پدیده، مدیریت و راهکارهای کاهش خسارت ناشی از آن مورد بررسی قرار داده و اطلاعات مربوط را از کتب و نشریات معتبر و پایان‌نامه‌هایی با محوریت خشک‌سالی که به موضوع خشک‌سالی پرداخته‌اند را استخراج نموده و یک راهکار جامع و کامل بدون انگیزه سیاسی خاص ارائه دهند تا با برنامه‌ریزی دقیق و عمل به آن بتوان تا آنجا که در دست انسان است با این پدیده سوء مقابله کرد.

قحطی و خشک‌سالی به عنوان نتیجه چنین بی‌تفاوتی یاد شده است.

تطبیق انواع خشک‌سالی بر آیات و روایات مستخرج

موضوع

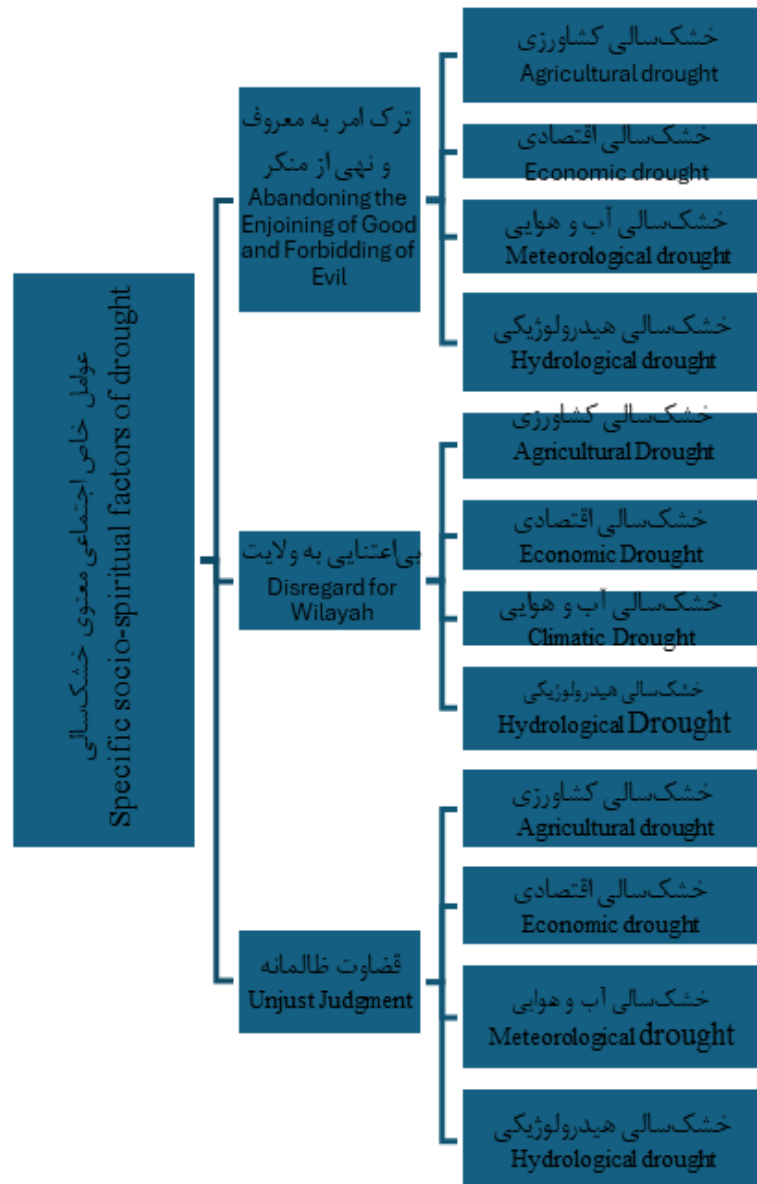
با توجه مباحثی که در ذیل مفهوم‌شناسی خشک‌سالی مطرح گردید می‌توان گفت که خشک‌سالی کشاورزی، اقتصادی و اجتماعی، آب و هوایی و هیدرولوژیکی، از انواع خشک‌سالی محسوب می‌شود. با تأمل در هر یک از آیات و روایات ناظر بر عوامل خاص اجتماعی معنوی خشک‌سالی می‌توان گفت که اصطلاح‌های «تجدبوا»^۱، «رَفَعَ الْقَطْرُ»^۲، «احتبس القطر»^۳ و «تحبس عین الماء»^۴ ناظر به قطع باران است. این مسئله (عدم بارش باران) منشأ همه انواع خشک‌سالی است که مطرح گردید. به نظر نگارنده این جامعیت الفاظ و دلالت اکمل آن بر تمام مفاهیم و عناصر موضوع، یکی از ویژگی‌های آیات و روایات است. در واقع یکی از جنبه‌های اعجاز بیانی آیات قرآن و روایات معصومین (ع) گزینش هدفمند واژگان می‌باشد، به گونه‌ای که نمی‌توان هیچ واژه‌های را جایگزین واژه‌های آن نمود. اگر به جای اصطلاحات «رَفَعَ الْقَطْرُ»، «احتبس القطر»، و «تَحْبِسُ عَيْنَ السَّمَاءِ» اصطلاحات دیگری استعمال می‌شد، دلالت کامل بر انواع خشک‌سالی که در عصر حاضر اتفاق افتاده است، نمی‌کرد. با توجه به مطالب مذکور

۱. « أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ قَبْلَ أَنْ تُجَدَّبُوا فَتَتَسَقَّفُونَ فَلَا تَسْقُونَ »

۲. إِنَّمَا رَفَعَ اللَّهُ الْقَطْرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِسُوءِ رَأْيِهِمْ فِي أَنْبِيَائِهِمْ وَإِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ الْقَطْرَ عَنْ هَذِهِ بِنُضْحِهِمْ عَلَيَّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع).

۳. إِذَا فُشَا أَرْبَعَةٌ ظَهَرَتْ أَرْبَعَةٌ: إِذَا فُشَا الزَّنَا ظَهَرَتْ الزُّلْمَةُ، وَإِذَا فُشَا الْجَوْرُ فِي الْحَكْمِ احْتَبَسَ الْقَطْرُ، وَإِذَا خُفِرَتِ الدِّمَةُ أُدِيلَ لِأَهْلِ الشَّرِكِ مِنَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ، وَإِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ ظَهَرَتِ الْحَاجَةُ.

۴. اَلَّذُنُوبُ الَّتِي تَحْبِسُ عَيْنَ السَّمَاءِ جَوْرُ الْحُكَّامِ فِي الْقَضَاءِ وَ شَهَادَةُ الزُّورِ وَ كِتْمَانُ الشَّهَادَةِ.

شکل ۱. نمودار تطبیق انواع خشکسالی بر آیات و روایات مستخرج موضوع.

Fig 1. Chart of the correspondence of drought types with the extracted Qur'anic verses and narrations on the topic.

akhbar (1st ed.). Islamic Publishing Office affiliated with the Society of Teachers of the Qom Seminary.

Ibn Babawayh, M. (1958). *Uyun akhbar al-Ridha*. Jahan Publishing.

Ibn Manzur, A. (1997). *Lisan al-Arab*. Center for Computerized Islamic Sciences Research.

Khajepour, M. (2015). The world of causes and how they influence and are influenced in the Quran. *Oyun Quarterly*, (2), Spring–Summer. [In Persian]

Kulaini, M. (1986). *Al-Kafi* (4th ed.). Dar al-Kutub al-Islamiyyah.

Majlisi, M. (1982). *Bihar al-anwar* (2nd ed.). Al-Wafa Foundation.

منابع

Bustan, F. (1996). *Arabic-Persian abjad dictionary* (R. Mahyar, Ed.; 2nd ed.). Islamic Publishing. [In Persian]

Dehkhoda, A. (2010). *Dehkhoda dictionary* (6th ed.). University of Tehran Publishing and Printing Institute. [In Persian]

Fayoumi, A. (1993). *Al-Misbah al-munir fi gharib al-sharh al-kabir al-Rafi'i* (Vol. 3). Dar al-Hijrah Institute.

Gorashi, A. (1975). *Quran dictionary*. Islamic Bookstore. [In Persian]

Ibn Babawayh, A. (Sheikh Saduq). (1984). *Man la yahduruhu al-faqih*. Beirut Publishing. Ibn Babawayh, M. (Sheikh Saduq). (1982). *Ma'ani al-*

- Mesbah Yazdi, M., & Moharrami, G. (2012). *Lightning of Karbala* (9th ed.). Imam Khomeini Educational and Cultural Institute. [In Persian]
- Mirsemici, S. M., Derakhshani, K., & Kamran, B. (2015). *Disasters and calamities in the Qur'an and narrations*. Poshtiban Publishing. [In Persian]
- Mo'in, M. (2007). *Mo'in dictionary* (2nd ed.). Zarrin. [In Persian]
- Mostafavi, H. (2023). *Al-Tahqiq fi kalimat al-Quran al-karim* (1st ed.). Markaz al-Kitab for Translation and Publication.
- Motahhari, M. (1989). *The epic of Hosseini* (Vol. 1, 14th ed.). Sadra. [In Persian]
- Muttaqi Hindi, A. (1944). *Kanz al-ummal*. Ottoman Encyclopedia Press.
- Naderi, M. (2003). *The philosophy of natural disasters and afflictions: Mercy or punishment? (Methods of prevention with verses, narrations, stories, and supplications)*. Fazayel. [In Persian]
- Raghib Isfahani, H. (1991). *Mufradat al-faz al-Quran* (S. A. Dawoodi, Ed.; 1st ed.). Dar al-Qalam.
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-bayan* (3rd ed.). Nasir Khusraw Publications.
- Tabatabai, M. (2008). *Tafsir al-mizan* (M. B. Mousavi, Ed.; 11th ed.). Islamic Publications Office of the Society of Teachers of the Qom Seminary.
- Tarkhan, G. (2020). The role and effect of metamaterial causes and factors in natural disasters. *Qabasat*, 25(96), 35-66. [In Persian] <http://doi/0296>
- Zabidi, M. (1993). *Taj al-arous min jawahir al-qamus* (Vol. 10, 1st ed.). Dar al-Fikr.
- Monfared, N. (2013). *Drought: Causes, effects, and management* (1st ed.). Persian Gulf University Press. [In Persian]
- Elm Al-Huda, S. (2018). *Ethics and psychoanalysis from the Islamic perspective* (1st ed.). Yaser Publishing. [In Persian]
- Hurr al-Amili, M. (1988). *Wasail al-shi'a*. Al-Bayt Institute (AS).
- Shaybanifar, M. (2011). *Explanation of jurisprudential legal terms* (1st ed.). Negah-e Moaser Publishing. [In Persian]
- Kordavani, P. (2019). *Drought and ways to combat it in Iran: In agriculture, industry, and cities* (2nd ed.). Tehran University Press. [In Persian]
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-bayan fi tafsir al-Quran* (1st ed.). Al-Alami Foundation for Publications. [In Persian]

